

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ

*О.І.Котикова, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський державний аграрний університет*

У статті проведено аналіз основних теоретичних і методологічних підходів до формування концепції стійкого розвитку.

Ключові слова: *стійкий розвиток, концепція, антропоцентричний підхід, біосферно-центричний підхід, ноосферний підхід.*

Нова економічна, політична та екологічна ситуація, яка склалась нині в Україні, вимагає перегляду пріоритетів та принципів розвитку держави. В основу взаємодії людини і природи необхідно покласти принцип, який би забезпечував достатній рівень економічної вигоди за умови врахування обмеженості ресурсів і здатності екосистеми до самовідновлення та стійкості.

Однак, питання про теоретичні підходи і механізми реалізації принципів стійкого розвитку до останнього часу залишається дискусійним.

В цілому, можна виділити наступні теоретичні і методологічні підходи до формування концепції стійкого розвитку: антропоцентричний, біосферно-центричний і ноосферний.

Перший підхід передбачає можливість виживання сучасної цивілізації і подальший її розвиток за допомогою технічного прогресу. «Антропоцентричний», або утилітарний, підхід до проблеми базується на вимогах людини до якості середовища проживання і орієнтується на потенційну корисність природних об'єктів для людини і задоволення його потреб.

Орієнтація на нову стратегію розвитку економіки, засновану на усвідомленні суспільством обмеженості природних ресурсів, зумовлює також необхідність обмеження потреб, перехід власне до поняття раціональних екологічних потреб.

Відповідно до даного підходу досягнення стійкого соціально-економічного розвитку вимагає узгодження страте-

гій, націлених на прискорення економічного зростання, ліквідацію бідності і охорону навколишнього середовища. Екологічні вимоги, згідно з даним підходом, повинні бути включені в систему економічного планування, що, у свою чергу, вимагає пошуку нових форм втручання в процес природокористування.

У стратегічному плані дії суспільства при побудові нової моделі природокористування повинні бути спрямовані на такий розвиток, при якому поліпшується добробут населення, забезпечується його екологічна безпека і збереження біорізноманітності. Така стратегія досягнення узгодженого розвитку природи і суспільства заснована на таких принципах:

- знання екологічної ситуації;
- обґрунтування граничних параметрів забруднення навколишнього середовища і використання природно-ресурсного потенціалу;
- розроблення економічного механізму, що забезпечує досягнення вказаних параметрів.

Слід відмітити, що в «головному» визначенні, яке було прийнято на конференції в Ріо-де-Жанейро, чітко простежується ідея антропоцентризму, оскільки людині належить центральна позиція в розглянутому понятті. При цьому людина розглядається не як окремий організм чи особистість, а як біологічний вид у цілому, або людське суспільство, що існує нескінченно довго.

Другий підхід передбачає збереження біосфери як природної основи життя на Землі в процесі її еволюції. Згідно з біосферно-центричним або «ексцентричним» підходом пріоритет повинен бути відданий природним екосистемам, які володіють незалежною від людини самоцінністю (але від яких залежить якість місця існування людини, значна частина господарських ресурсів і багато компонентів, які чутливіші до забруднення середовища в порівнянні з людиною). Даний підхід передбачає орієнтацію, головним чином, на збереження і підтримку наявних екологічних систем. При цьому підтрим-

ку екологічної рівноваги можна розглядати в територіальному і соціально-економічному аспектах проблеми. У першому випадку – це збереження природних екосистем на частині території з таким розрахунком, щоб спеціально виділені ділянки підтримували раніше існуючий або бажаний баланс між середовищеутворюючими компонентами. Підтримка екологічної рівноваги в соціально-економічному аспекті передбачає природокористування відповідно до ресурсних можливостей території або визначеного регіону.

Враховуючи глобальний характер зміни стану навколишнього середовища, реальності екологічної кризи, що мають місце у ряді регіонів, незворотні екологічні наслідки забруднення природного середовища і виснаження природних ресурсів, реалізація розглянутого вище підходу представляється проблематичною.

Третій підхід базується на вченні В.І.Вернадського про ноосферу (сферу розуму) і полягає і наступному: людина, виробивши в соціальному середовищі наукову думку, створює в біосфері нову геологічну силу. Біосфера переробляється науковою думкою соціального людства, переходить в новий еволюційний стан – ноосферу, а завдання науки полягає в свідомому спрямуванні організованості ноосфери, розподілі багатств, пов'язаних з усвідомленням єдності і рівності всіх людей, єдності біосфери.

Ноосфера, за В.І.Вернадським (1944) [1], – вищий етап розвитку земної природи, результат спільної еволюції природи і суспільства, що скеровується людиною; майбутнє біосфери, коли вона, завдяки розумній діяльності і могутності людини, набуде нову функцію – функцію гармонійної стабілізації умов життя на планеті. Епосі ноосфери повинна передувати глибока соціально-економічна реорганізація суспільства, зміна його ціннісної орієнтації. До ідеї ноосфери примикають міркування В.І.Вернадського про можливість в майбутньому досягнення людиною стану автотрофності як засобу незалежності від органічних ресурсів.

Цим по суті вичерпується весь зміст ідей В.І.Вернадського про ноосферу. Скільки-небудь розгорненого і послідовного наукового опису процесу ноосферогенеза і самої ноосфери з чіткими характеристиками про ноосферу не існує. Але цього і не можна вимагати від уявлень про далеке майбутнє.

Неповнота концепції разом з внутрішньою привабливістю ідеї ноосфери викликали безліч спекуляцій і довірливих трактувань. Так, іноді ноосферою називають частину біосфери або взагалі якогось простору, який перебуває під впливом людини і перетворюється ним.

Багато авторів не відносять ноосферу в майбутнє, а вважають її зовсім близькою або такою, що вже формується. Процеси дії суспільства на природу, освоєння нових територій, розширення і поглиблення природокористування визначаються прихильниками цього трактування як ноосферогенез. Проте насправді це поки що лише витіснення біосфери техносферою. І хоча остання дійсно є продуктом людського розуму і праці, це ще не ноосфера.

На Заході відомості про ноосферу відсутні або дуже рідко зустрічаються в працях філософів. У Російській Федерації вона вважається екологічним ідеалом, кінцевою метою стійкого розвитку. Концепція переходу Росії до стійкого розвитку завершується словами: «... рух людства до стійкого розвитку зрештою приведе до формування передбаченої В.І.Вернадським сфери розуму (ноосфери), коли мірилом національного і індивідуального багатства стануть духовні цінності і знання Людини, що живе в гармонії з навколишнім середовищем» [2].

Проте, питання про принципову можливість ноосфери пов'язано з двома обставинами:

1) це та початкова точка, то й стан взаємодій людини і біоти екосфери, з якої може бути початий рух до майбутньої гармонії. В даний час жодних натяків на гармонійність взаємодії немає. Людська діяльність впродовж всієї історії і особливо сильно в ХХ столітті була по відношенню до екосфери

цілком деструктивна. Людство не наближається до ноосфери, а з великою швидкістю рухається в протилежному напрямі;

2) великі сумніви викликає принципова можливість контролю над біосферою з боку людини. Разом з колосальним деструктивним втручанням в обмін речовин енергії в екосфері людина насправді контролює лише мізерну частку із мільйонів видів живих істот. Для того, щоб контролювати всі види і всі взаємодії між організмами, необхідно, щоб інформаційні можливості людини були співставні з обсягом потоків інформації в природній біоті. Та вони неспівставні: розрив складає близько 20 порядків і в принципі не може бути істотно скорочений. За цією кількісною характеристикою біота екосфери незрівнянно досконаліша і розумніша за людську цивілізацію.

Таким чином, існує лише два можливих напрямки забезпечення стійкого існування людської цивілізації. Перший пов'язаний з консервуванням існуючого стану системи «природа-людина». При цьому стабілізується чисельність населення і форми антропогенного впливу на природу, включаючи кількісні та якісні параметри цього впливу.

Другий напрям забезпечення стійкого розвитку пов'язаний з випереджальними прогресивними змінами суспільної системи. Дещо спрощуючи, можна сказати, що, відповідаючи на кількісне зростання населення (і відповідне можливе збільшення екологічного навантаження на екосистеми планети), людство має якісно змінювати свої продуктивні сили і суспільний устрій так, щоб питоме екодеструктивне навантаження на умовну одиницю природного потенціалу (одиницю території) кількісно не збільшувалося (а краще зменшувалося). Це означає, що, зважаючи на значне збільшення населення планети, обсяг матеріальних потоків речовини та енергії, якими обмінюється людство з природними системами, в розрахунку на одну особу має неухильно зменшуватися. Цей напрям став магістральним у суспільному розвитку людства. Саме його реалізує людина шляхом постійного підвищення ефективності своїх продуктивних систем та революційних якісних транс-

формацій, коли технологічні системи «мінюють свою шкіру». Ці зміни давали змогу стрибком зменшити природоємність суспільного виробництва.

Цілком очевидно, що на сучасному етапі розвитку цивілізації ідея стійкого розвитку є найприйнятнішою, хоча реалізація цієї концепції потребує вирішення ряду питань. Отже, перспективи подальших розробок у даному напрямку мають бути спрямовані на визначення основних цілей, факторів ризику і проблем реалізації стійкої моделі та напрямів їх вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. — М. : Айрис-прес, 2003. — 575 с.
2. Концепция устойчивого развития Российской Федерации. — М., 1997. — 28 с.